المجلة العلمية لجامعة جيـهان – الســليمانية
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)
ص:215-229

زانستی زمانی دەق و پێوەرەکانی دەق
ڕۆمانی (هەورەکانی دانیال)ی (بەختیار عەلی) وەک نموونە

ئومێد بەرزان برزو[1]،عومەر ئەحمەد عەزیز[2]
بەشی زمانی کوردی، کۆلێجی پەروەردە، زانکۆی گەرمیان، کەلار، عێراق
[1]omed.barzan@garmian.edu.krd
umer.ahmed@garmian.edu.krd[2]

الملخص:

عنوان البحث (علم اللغة النص ومعايير النص، رواية (هەورەکانی دانیال) لبختيار علي نموذجاً)، البحث مقسم على ثلاثة محاور:
درس المحور الأول مصطلح ومفهوم علم اللغة النصي، تعريف والبنية النص، تاريخ ظهور علم اللغة النصي وأسباب ظهور هذا العلم وواجباته.
وتكلم المحور الثاني عن معايير النص في علم اللغة النصي، التي يجب توافرها في النص حتى يكون نصاً مقبولاً.
واحتوى المحور الثالث على تعيين بعض معايير النص في رواية (هەورەکانی دانیال) لبختيار علي.
وانتهى البحث بخاتمة سجل فيها أهم نتائج البحث، وقائمة بالمصادر والمراجع وملخص البحث باللغتين العربية وأنجليزية.

Abstract:

The title of the research is (**The Linguistic Context and Context principles,Baxtiar Ali's drama (the clouds of Daniel) as a sample).** The research consists of three sections:
The first section introduces the concept of linguistic context, the definition of context, the emergence of linguistic context with the reason behind its emergence, and the function of linguistic context.
The second section mentions the context principles in accordance with linguistic context which is a condition to be available in every context so as to be considered as an approved context.
The third section identifies some of the context principles in Baxiar Ali's drama (the clouds of Daniel).
Finally, the research ends with the most important conclusions, list of references and the abstract in English.

پێشەکی:

زانستی زمانی دەق لقێکی تری زانستی زمانە، کە لە نیوەی دووەمی شەستەکان و نیوەی یەکەمی حەفتاکانی سەدەی بیست و یەکەمدا سەریهەڵدا و لەنێو لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکاندا پەرەی پێدرا، ئەمەش پاش ئەوە دێت، کە زۆربەی قوتابخانە و زمانەوانەکان لە لێکۆڵینەوەکانیاندا دەیانوت (ڕستە گەورەترین یەکەی سەربەخۆی زمانە)، پاشتر یەکەی گەورەتر لە ڕستەیان دۆزییەوە، کە بە دەق (Text) ناسرابو. دەق بەتەنها زمان و پەیوەندی و نوسین نییە، هەروەها کۆمەڵێک ڕستەی بەدوایەکدا هاتو نییە، کە ڕەچاوی باری دەرەوەی ڕوداوەکان و کات و شوێن بکات، بەڵکو دەق لە هەمو ئەمانە و زیاتر پێکدێت، بۆیە لێرەدا تەنها ڕواڵەتی دەق نابینین، بەڵکو پەیوەندییە تێهەڵکێشەکان و ئاستەکان و لایەنە تێکەڵەکانی دەقیش لە دروستکردنی دەقدا بەشدارن. بۆیە دەق کردەی بەرهەمهێنراوی تێکەڵی نێو زمانە، نەوەک کۆمەڵێک ئاخاوتنی ڕستەسازی و ناڕستەسازییە. لە پێشەنگی زمانەوانەکانیش (ز.س.هاریس)ە، کە لە توێژینەوەکەیدا بەناونیشانی (شیکردنەوەی گوتار . Discourseanalysis) لە ساڵی (1952) پێشکەشیکرد و تیایدا گرنگی بە دابەشکردنی ڕەگەزە زمانییەکان لە دەقەکاندا داوە. هەروەها گرنگی بە پێکەوەبەستنی دەق و دەوروبەری کۆمەڵایەتی داوە، هەر ئەمەش وای لە زۆربەی زمانەوانەکان کرد، کە گرنگی بەم جۆرە توێژینەوانە بدەن، لەوانەش توێژینەوەکانی (ك، ل، بایك) لە (1954) و (دێل هیمز) لە (1960) و ...تد. ئەم زمانەوانانەش جەختی لەسەر ئەوە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

المجلة العلمية لجامعة جيـهان – الـسـليمانية ص:215-229
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

دەکەنەوە. کە (زانستی زمانی دەق لێکۆڵینەوەی زمانییە لە بونیادی دەقدا)(David crystal, 1987: 116). هەر لەبەرئەوەش ئەم زانستە کاریگەرییەکی بەرچاوی لە پەرەپێدانی مەعریفیی زمانەوانیدا هەبووە. لە لایەکی تریشەوە (گرنگی زانستی زمانی دەق لە پەسنکردنی پەیوەندییە ناوەکی و دەرەکییەکانی پێکهاتەی دەق بە هەمو ئاستە جیاوازەکانەوە و ڕاڤەکردنی دیاردە جیاوازەکانی شێوەکانی گەیاندن و بەکارهێنانی زماندا دەردەکەوێت. هەروەها لە زانستە جۆربەجۆرەکانیشدا شیکردنەوەیان بۆ دەکرێت)(**صلاح فضل، 1992: 229**). ئەمەش ئەوە دەردەخات، کە زانستی دەق بە هەمو بونیاد و مەرجە ئەرکییەکانییەوە دەبنە بابەتی ناوەندی توێژینەوە لە لێکۆڵینەوە زمانییەکاندا. بۆیە بەباشمان زانی، ئەم توێژینەوەیە بۆ ئەم زانستە و پێوەرەکانی بەگشتی و بەتایبەتی لە ڕۆمانی (هەورەکانی دانیال)ی (بەختیار عەلی) وەك نمونە تەرخانبکەین.

توێژینەوەکە لە سێ تەوەر پێکهاتوە:

لە تەوەری یەکەمدا باس لە زاراوە و چەمکی زانستی زمانی دەق، پێناسە و بونیادی دەق، مێژوی سەرهەڵدانی زانستی زمانی دەق و هۆکارەکانی سەرهەڵدانی ئەم زانستەو ئەرکەکانی کراوە.

لە تەوەری دووەمدا باس لە پێوەرەکانی دەق لە ڕوانگەی زانستی زمانی دەقەوە کراوە، کە پێویستە لە هەمو دەقێکدا هەبن، بۆ ئەوەی بە دەقێکی پەسەند دابنرێت.

تەوەری سێیەمیش بۆ دیاریکردنی هەندێك لە پێوەرەکانی دەق لە ڕۆمانی (هەورەکانی دانیال)ی (بەختیار عەلی)دا تەرخانکراوە.

لە کۆتاییدا گرنگترین ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە هەردو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراونەتەڕو.

1) زانستی زمانی دەق:

1-1) زاراوە و چەمکی زانستەکە:

لە زمانی عەرەبیدا هەریەك لە زاراوەکانی (علم النص، علم اللغة النصي، اللسانيات النص،....) بەکارهێنراوە. هەروەها لە زمانی ئینگلیزیشدا هەریەك لە زاراوەکانی (The Grammar of text ،Discourse analysis) بەکارهێنراوە. مەبەست لە (شیکردنەوەی گوتار (Discourse analysis) لێکۆڵینەوەیە لە چۆنیەتی دروستبونی یەکەی واتاداری گەورەتر لەڕستەکانی نێو زمانی ئاخاوتن و نوسین، وەك: پەرەگراف، گفتوگۆ، چاوپێکەوتن،...تد، ئەم زانستەش گرنگی دەدات بە:

1- چۆنیەتی هەڵبژاردنی بابەتەکان و جێناوەکان و کاتەکان و کاریگەرییان لەسەر پێکهاتەی گوتار.

2- پەیوەندیی نێوان دەربڕینەکان لە گوتاردا.

3- ئەو بزاوتنەی کە قسەکەر بۆ ناساندنی بابەتی نوێ و گۆڕینی بابەتەکە دروستیدەکات، یان پێدانی ڕۆڵی پەیوەندیی بەرز بە بەشداربووەکانی تر)(**Jack C. Richards and Richard Schmidt, 2002: 161**) .

بە ڕای هەندێ زمانەوان زاراوەی (زانستی زمانی دەق/ زمانەوانیی دەق)(**Ibid: 161**) لە لێکۆڵینەوەی گوتاری نوسیندا بەکاردەهێنن و بەگونجاوتر بە بەراورد بە زاراوەی (زانستی دەق، شیکردنەوەی گوتار) دەزانن، کە لە سەرچاوەکاندا بەرچاودەکەوێت. هۆکارەکەشی ئەوەیە، ئەگەر بڵێین (زانستی دەق) ئەوا وەك زانستێکی سەربەخۆ دادەنرێت و لە زانستی زمان داشیدەبڕین. لە کاتێکدا (دەق) وەك دانەیەکی زمانی گەورەتر لە ڕستە شیکردنەوەی دەچێتە چوارچێوەی (زانستی زمان)ەوە، هەروەها زاراوەی (شیکردنەوەی گوتار)لە زانستی زمانی دەق دوردەکەوێتەوە، هەرچەندە پەیوەندییەکی تێکچڕژاو لە نێوان (دەق و گوتار) هەیە، بەوەی گوتار بریتییە لە ناوەڕۆك و پەیامی دەقێك، کە ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە بارودۆخێکی کۆمەڵایەتیی دیاریکراوەوە لە کاتێکی دیاریکراودا، بە واتایەکی تر گوتار بریتییە لە:(دەق + دەوروبەر). بەڵام دەق زیاتر یەکەیەکی زمانییە و شیکردنەوەشی لە چوارچێوەی زانستی زماندایە، زیاتر بونیاد و پێکهاتەی ڕێزمانی واتاییەکەی دەخرێتە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوە. هەروەك چۆن ((ڕوبرت دی بوجراند) جیاوازی لە نێوان (گوتار . Discourse) و (دەق . Text)دا دەکات، بەوەی (گوتار) جەخت لەسەر شیکردنەوەی زمانی گوتراو لە جۆرەکانی گوتاری جیاوازدا دەکات وەك (گفتوگۆ، چاوپێکەوتن، لێدوان، ....)، کە بە شیکردنەوەی گوتار (DiscourseAnalysis) ناسراوە، بەڵام (دەق) پشت بە لێکۆڵینەوەی دەقەکانی زمانی نوسراو دەبەستێت، وەك (وتار، تێبینی، هێماکانی ڕێگاوبان، ڕاپۆرت)، کە بە شیکردنەوەی دەق (TextAnalysis) ناسراوە)(**ڕوبرت دی بوجراند،**

1998: 98). واتە گوتار زیاتر لە دەقی زارەکیدایە لە نێوان دو کەس یان زیاتر، کەچی دەق زیاتر پارچەیەك دەقی نوسراوە، بەڵام وەك پێشتر وتمان پەیوەندیشیان بە یەکەوە هەیە، بەوەی کە گوتار لە دەقدا بەرجەستەدەبێت. بەکورتی شیکردنەوەی گوتار بەگشتی لایەنی کۆمەڵایەتیی یان ناوەڕۆکی دەق دەگرێتەوە، بەڵام زانستی زمانی دەق ڕاستەوخۆ گرنگی بە بونیادی ڕێزمانی و واتایی خودی دەق دەدات وەك دانەیەکی یان یەکەیەکی زمانی.

لەو ڕووەیشەوە مەبەست لە چەمکی زانستی زمانی دەق (ئەو زانستەیە کە لە سیماکانی دەق و جۆرەکانی و وێنەی پەیوەندی و بەیەکەوەبەستنی ناوەوە دەکۆڵێتەوە بە ئامانجی شیکردنەوەی لە وێنەیەکی وردا، کە بتوانین لێی تێبگەین و پۆلێنیبکەین و دانانی ئاراستەیەکی تایبەت بە خۆی، هەروەها بەشداری لە سەرکەوتنی کردەی بەیەکگەیشتن دەکات، کە دانەری دەقەکە هەوڵی بۆ دەدات و وەرگرەکانی بەشداری تێدابکەن)(**David crystal, 1993: 350**). بەو واتایە زانستی زمانی دەق (لقێکە لە لقەکانی زانستی زمان کە گرنگی بە لێکۆڵینەوەی دەق دەدات، لەو ڕووەوەی کە گەورەترین یەکەی زمانییە، هەروەها لە هەندێ لایەن دەکۆڵێتەوە، گرنگترینیان: پەیوەندی یان بەیەکەوەبەستن و هۆکارەکانی و جۆرەکانی، بۆگەڕانەوە یان سەرچاوە و جۆرەکانی دەوروبەری دەق و ڕۆڵی بەشداربووان لە دەقی نێرەر و وەرگردا، ئەم لێکۆڵینەوەیەش دەقی وتراو و نوسراو دەگرێتەوە)(**صبحي ابراهيم الفقي، 2000: 36**).

2-1) **پێناسەو بونیادی دەق:**

لە کۆنەوە بۆچون لەبارەی دەقەوە هەبووە، لەوەها توێژینەوەیەکدا مەودای ئەوەمان نییە، کە لە کۆنەوە لە نێو میللەتاندا چی لەبارەی (دەق)ەوە وتراوە بیخەینەڕو، بەڵکو ئەوەی بە لامانەوە گرنگ بێت، باسیدەکەین.

(شەریف جەرجانی) بەم شێوەیە پێناسەی دەق دەکات: (واتای دیار و ئاشکرای قسەکەرە، ئەو واتایەیە کە قسەکەی لەپێناودا کراوە، بۆ نمونە دەوترێت: چاکە لەگەڵ کەسێکدا بکە، کە بە غەمگین بونت غەمگین دەبێت، بە دڵخۆشبونت دڵخۆش دەبێت. دەقاودەق ئەم وتەیە ئاشکراکردنی ئەڤین و سۆزی ئەو کەسەیە، لێکدانەوەی تر هەڵناگرێت و یەك واتای هەیە)(**شريف الجرجاني، 2004: 202**).

(هارالد وینریتش) دەڵێت: (دەق بریتییە لە چەند ڕەگەزێکی زمانی، کە هەمویان لە پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕی و پەیوەستیدان، هەریەك لەم ڕەگەزانە یان کۆمەڵە ڕەگەزە پەیوەستەش لە سیستمێکی ڕێکخراوی گونجاودان، هەر بەشێکی دەقەکەش ڕۆڵ لە ڕونکردنەوەی بەشەکانی تردا دەبینێت)(**محمد الاخضر، 2015: 75**). یان (دەق ئەو ڕۆنانەیە، کە پێکهاتەکانی ناوەوەی لە پەیوەندییەکی ناوەکیدان، بەو مانایەی کە هەر ڕەگەزێك لە دەقدا (فرێز، ڕستە،...تاد) بەبەردەوامی پشت بە ڕەگەزەکانی تر دەبەستن، ناتوانین لە واتای ڕەگەزێك بگەین بەبێ گەڕانەوە بۆ ڕەگەزەکانی تر)(**نفس المصدر: 71**).

هەروەها (هالیدای) ڕای وایە، کە: ((دەق هەمو بەدوایەکداهاتووەیەکی ڕستە دەگرێتەوە، کە پەیوەندییەك بەیەکەوەیان دەبەستێتەوە.

(برینکر): پەیوەندییەکی بەیەکداهاتوی ڕستەکانە.

(تۆدۆرۆڤ): دەق پێکهاتەیەکی سەربەخۆی داخراوە و لە کۆمەڵێ ڕستە پێکهاتوە و واتایەکی ڕونی هەیە))(**عەبدلواحيد موشير دزەيی، 2014: 48**).

لێرەدا ویستمان بیروڕای زمانەوانەکان لەمەڕ (دەق) زیاتر بەهەند وەربگرین، چونکە لە بواری زانستی ئەدەبیدا پێناسەی جۆراوجۆر بۆ (دەق) کراوە، دیارە زیاتر پێناسەکان لە ڕوانگەی ئەدەبەوە جەخت لەسەر ناوەڕۆك و ئەو ژانرە دەکەنەوە، کە دەقەکەی پێدەناسرێتەوە(**بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: جەرهارد هلبش، 2007: 236–238**).

لەبەر ڕۆشنایی ئەو پێناسانەی سەرەوەدا، دەتوانین بڵێین لە ڕوانگەی زانستی زمانەوە، دەق بریتییە لەو دانە زمانییەی کە لە سەرو ڕستەوەیە، گەورەترین دانەی ئاستی زمانە، کە پێویستە چەند پێوەرێك لە پارچە نوسینێکدا هەبێت، بۆ ئەوەی بە دەق دابنرێت، ئەو پێوەرانەش بریتیین لە (ڕێکخستن، گونجان، ڕاگەیاندن، دەقئاوێزان، ڕەچاوی بارودۆخ، قەبوڵکردن)، هەروەها لەبارەی ئەوەی کە ئایا تەنها دەبێت دانەیەکی زمانی لە ڕستە گەورەتر بێت بە دەق دادەنرێت؟ یان مەرج نییە؟ هەندێك پێیان وایە، کە ئاگاداری (لافیتە) لە ڕستە کورتترە، وەك (بۆ فرۆشتن، داخراوە، قەدەغەیە، ...تد) بە دەق دادەنرێت، بەگشتی زۆربەی زمانەوانان لەگەڵ

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

ئەوەدان، کە (دەق) دانەیەکی گەورەترە لە ڕستە. بەمەش (دەق بەرزترین یەکەی زمانییە، چونکە دەق دەکەوێتە لوتکەی سیستەمی زمانەوانییەوە)(**جرهارد هلبش، 2007: 228**). تەنانەت شیکردنەوەی دەق بەوە جیادەکرێتەوە، کە تەنها لێکۆڵینەوە لە ئاستەکانی (دەنگسازی، وشەسازی، ڕستەسازی، واتاسازی) ناکات، بەڵکو هەوڵدەدات، هەمو ئەو ئاستانە لە چوارچێوەیەکی گشتیدا کۆبکاتەوە، کە هەنگاو بەهەنگاو لێکۆڵینەوە لە ڕستەوە بۆ دەق وەك یەکەیەکی یەکگرتو دەکات و تیایدا کاریگەریی قسەکەر و گوێگر و دەوروبەر فەرامۆشناکرێت، کە دەقەکە و دۆخەکەی تیایدا ڕویداوە، هەمو ئەمانەش لە چوارچێوەی ڕەگەزەکانی ڕێکخستنی ڕستەسازی و فەرهەنگسازیدایە.

بەم پێیە دەق کردەیەکی بەرهەمهێنراوە، ئەمەش بەواتای دو مەبەست دێت:(**صلاح فضل، 1992: 211–212**)

1- دەق پەیوەندیی بە زمانەوە هەیە، کە خۆی تیایدا چەسپاندوە، هەروەها لە ڕێگەی جیاکردنەوە و سەرلەنوێ بونیادنانەوەوە دوبارە دابەشدەبێتەوە.

2- دەق کردەی گۆڕینەوە لە دەقەکانی تردا دەنوێنێت: وەك کردەی دەقئاوێزان، کە چەندین گوتن لە بۆشایی دەقدا تێکەڵدەکرێن، کە لە دەقەکانی ترەوە وەرگیراون، بەجۆرێك کەوا لە هەندێکیان دەکات، کە ئەوانی تر دوربخاتەوە و هەڵیانبوەشێنێتەوە.

وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، کە گرنگی زانستی زمانی دەق لە پەسنکردنی پەیوەندییە ناوەکی و دەرەکییەکانی پێکهاتەی دەقە بە هەمو ئاستە جیاوازەکانەوە. بۆیە هەمو دەقێك دو بونیادی هەیە، کە ئەمانەن:(**Halliday and R. Hassan, 1976: 20**)

1- بونیادی ناوەوە: پشت بە هۆکارە زمانییەکان دەبەستێت، کە بڕگەکان بە یەکترەوە گرێدەدات.

2- بونیادی دەرەوە: ئەمیش باری چواردەوری دەق ڕەچاودەکات، هەر لەبەرئەوەش لای وەرگر لەیەکتر جوداناکرێنەوە، بەڵام جیاکردنەوەیان لەیەکتر لای توێژەری زمانەوانی پێویستە، ئەویش بەمەبەستی جەختکردنەوە لەو بابەتەی، کە جێگەی بایەخێتی و دەیەوێ لێکۆڵینەوەی لەسەر بکات.

1-3) مێژوی سەرهەڵدانی زانستی زمانی دەق و هۆکارەکانی:

هەر لە سەرەتای دەرکەوتنی ئەم زانستەوە، لەلایەن ڕەخنەگران و زمانەوانانەوە مشتومڕێکی زۆری دروستکردوە، بەڵام بەگشتی وەکو لقێکی زانستی زمان زۆربەی نوسەران پێیان وایە، کە (هاریس) پێشەنگی دامەزرێنەرانی زانستی زمانی دەقە و کتێبێکیشی لەسەر زانستەکە بەناوی (شیکردنەوەی گوتار)ەوە نوسیوە، بەڵام پێش (هاریس) توێژەرێکی ئەمریکی بەناوی (I.Nye) لە نامەی دکتۆراکەی لە ساڵی (1912)دا، کە لەسەر (نیشانەکانی تێکدانی پرۆسەی تەواوکاری لە زماندا)بووە، بەشێکی نامەکەی پەیوەستکردوە بە پرۆسەی بەیەکەوەبەستنی ڕستە لە دەقدا.

لەو ڕووەشەوە، هەرچەندە بنەماکانی دەق کە (هاریس) بۆ دەق داینابو، زۆر ورد نەبون، بۆیە هەندێك لە نوسەران پەرەسەندنی زانستەکە دەگەڕێننەوە بۆ کۆتایی شەستەکان یان حەفتاکان، بۆ نمونە (د. سعید بصیری) حەفتاکانی سەدەی ڕابردو بە سەرەتاکانی سەرهەڵدان و دەرکەوتنی ئەم زانستە دادەنێت، ئەویش لەسەر دەستی (کلاوس برینکر)ە، کە لە کتێبەکەیدا بە ناونیشانی (دەربارەی گرنگی زانستی زمانی دەق)، کە لە ساڵی (1979)دا نوسیویەتی. بەڵام لە هەشتاکاندا قۆناغێکی نوێی زانستەکە دەستپێدەکات، بەتایبەتی دوای بڵاوبونەوەی کتێبی (دەق و گوتار و پرۆسە)ی هەردو نوسەر (روبرت دی بوجراند) و (ولفانجدر یسلر).

هەروەها (محەمەد ئەخزەر)یش دەڵێت:(لە کۆتایی شەستەکانی سەدەی بیستەمدا ڕێبازێکی زمانەوانی هاتەکایەوە، کە هەندێك زمانەوان بە (ڕێزمانی دەق ـ نحو النص) و هەندێکی تر بە (زمانەوانی دەق ـ اللسانيات النصية ـ La linguistiquetextualle) ناویاندەبرد، کە لە بونیادی دەق و چۆنیەتی بەکارهێنانی دەکۆڵێتەوە، هەر لەم ڕوانگەیەوە ئەم زانستە پێی وایە، دەق تەنها بریتی نییە لە چەند ڕستەیەك، بەڵکو دەق یەکەیەکی زمانیی جۆرییە (نوعیە) و تایبەتێتی سەرەکیشی بریتییە لە (گونجان و پەیوەستکردن)، واتا پەیوەندیی یەکە زمانییەکان لە ڕوی واتا و ڕێزمانەوە)(**محمد الاخضر، 2015: 59**). بەگشتی دەتوانین بڵێین، کە (زمانەوانیی دەق لقێکی نوێی مەعریفییە، کە لە نیوەی دووەمی شەستەکان و نیوەی یەکەمی حەفتاکاندا هەنگاوبەهەنگاو دروستبو، پاش ئەو کاتەش دەستی بە گەشەکردنێکردنی بەرچاو کردوە، زۆربەی سەرچاوە پسپۆرییەکانیش

باشترین گەواهی لەسەر ڕادەی بەرزی ئەم میوانە نوێیە دەدەن، کە بە شێوەیەکی گشتی پشکدارییەکی دیاریکراوی لەگەڵ زانستە زمانییەکان لە پەرەپێدانی زمانەوانیدا کردوە)(**فولفجانج هاینە من و دیتر فیهفیجر، 1999: 3**).

لەگەڵ ئەوەشدا، کۆمەڵێك هۆکار هەن لەپشت سەرهەڵدانی زانستی زمانی دەقەوە، لێرەدا هەوڵدەدەین، بەکورتی گرنگترینیان بخەینەڕو:

1. زانستی زمان تا ساڵی شەستەکانی سەدەی بیستەم دانەیەکی گەورەتری لە ئاستی ڕێزمان، کە ڕستەی لێکدراوە نەدۆزیبووەوە، ئەمە لە کاتێکدا ئەم دانەیە سودێکی زۆری بۆ داڕشتن نابێت، ئەمەش بە ڕای ئەو زمانەوانانەی، کە بە دامەزرێنەرانی زانستی دەق دادەنرێن وەك (میخائیل باختین) و (ڕۆمان جاکۆبسن) سنورداریێتی ئاستی ڕێزمان دەردەخات.

2. یەکێکی تر لە فاکتەرەکانی سەرهەڵدانی زانستی زمانی دەق، ئەوەبو وەك (دی بوجراند) دەڵێت: (پرۆسەی پەیوەندی بەهۆی دانە بچوکە دەنگی و مۆرفۆلۆژی و ڕێزمانییەکانەوە نەهاتەدی، بەڵکو بە بەکارهێنانی زمان دەبێت لە باروودۆخێکدا، کە بە شێوەیەکی دروست ئەدای زمان بکات، ئەویش بە داڕشتنی دەق دەبێت، ئیتر ئەو دەقە کورت یان درێژ بێت)(**ڕوبرت دی بوجراند، 1998: 4**).

3. هەندێك زمانەوان پێیان وابو، ڕستە ئەو دانە زمانییە نییە، کە پرۆسەی ئاڵوگۆڕی ئاخاوتنی پێ بسپێردرێت، بەڵکو دەق هەڵگری ئەو ئەرکەیە، هەر بۆیە ئەگەر بمانەوێت تێبینییەکی وردی چالاکی ڕاستی زمانیی مرۆڤ بکەین، پێویستە چوارچێوەی ڕستە تێپەڕێنین و لەو دەقانە بکۆڵینەوە، کە قسەکەر لە پرۆسەی بەکارهێنانی زماندا بەرهەمیدەهێنێت. ئەمەش لە کاتێکدا زۆربەی ڕستەکان لە ئاخاوتندا واتاکانیان بەندە بە ڕستەکانی ترەوە. هەر بۆیە (زانستی زمان بە پلەی یەکەم بایەخ بە بونیادی ڕستەسازیی ڕستە و دەق دەدات، هەروەها بایەخ بەو مەرج و تایبەتمەندییانەش دەدات، کە پەیوەستە بە دەورووبەرە جیاوازەکانەوە)(**صلاح فضل، 1992: 229**).

ئەو زمانەوانانەی پێیان لەسەر سەربەخۆیی ڕستە دادەگرت، بە هەڵەدا چون، بۆیە (ڕوبرت دی بوجراند) پێی وایە، کە (پێناسەیەکی یەکگرتومان بۆ ڕستە لەبەردەستدا نییە، جگە لەوەش بنەما و پێوانەی جیاواز بۆ ڕستە هەیە، ئەمەش وایکردوە، کە ڕستە وەك پێکهاتەیەکی بنەڕەتی بۆ شیکردنەوەی زمان دابنرێت، بەڵام ئەم بۆچونە تەمومژاوییە و یەکدەنگی لەسەر نییە، بۆ نمونە دەوترێت تائێستا زیاتر لە (200) پێناسەی جیاواز بۆ ڕستە کراوە)(**محمد الاخضر، 2015: 67**).

4. هۆکارێکی تری سەرهەڵدانی زانستی زمانی دەق ئەوەبو، کە بونیادگەرەکان بەتەواوی نقومبوبون لە گرنگیدان بە فۆرمی کەرەستەکان و پشتگوێخستنی واتا. هەروەها زمانیان وەك سیستەمێکی داخراو دەبینی و ڕستەیان بە گەورەترین دانەی ڕێزمان دادەنا، کە زمانی پێ شیبکرێتەوە.

5. یەکێك لەو بابەتانەی کە زانستی زمانی دەق چارەسەریکرد، بریتیبو لە کاریگەریی سیاق لە واتای یەکە زمانییەکاندا. هەروەها ئەو کەرەستە زمانییانەی، کە ئەرکی پەیوەستکردن دەبینن، وەك (ئامرازی بەستن و ئامرازی پەیوەندی و ...تد) لە نێوان ڕستەکاندا، بە واتایەکی تر لێکۆڵینەوە لە پەیوەندیی نێوان ڕستەکان و زانینی مەودای گونجانییان لە دەقێکی هاوشێوەدا. ئەمەش پێویستی سەردەمەکە بو، وەکو پێویست لەو بابەتانەی کە باسمانکرد، نەکۆڵدرابویەوە. هەروەها لە بواری (ڕێنوس، وەرگێڕان، شرۆڤە،...تد) سودێکی زۆر لە زانستی زمانی دەق بینرا، چونکە لەم زانستە لێکۆڵینەوە تەنها لە ئاست دانە فەرهەنگییەکاندا ناوەستێت، بەڵکو لە ئاستێکی گەورەتری زمانی دەکۆڵێتەوە.

1-4) ئەرکی زانستی زمانی دەق:

گرنگترین ئەرکەکانی زانستی زمانی دەق لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەخەینەڕو: [**بڕوانە: (صلاح فضل، 1992: 247-248) و (صبحي ابراهيم الفقي، 2000: 55)**]

1- پەسنی دەق (Text Description).

2- شیکردنەوەی دەق (Text Analysis).

مەبەست لە پەسنی دەق ڕونکردنەوەی پێکهاتەکانی دەقە، ئەویش بە دەستنیشانکردنی ڕستەی یەکەم تیایدا و خستنەڕوی ئەو بابەتانەی کە لە دەقدا لەگەڵ دەرخستنی پەیوەندییە شێوەیی و واتاییەکان باسکراون، کە لە دەقەکەدان. بێگومان ئەمانەش

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص:215-229
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

دەمانگەیەنن بە گونجاندن و ڕێکخستنی ڕستە یەك لەدوای یەکەکان لە دەقدا، بەشێوەیەك وەك یەك ڕستەیان لێدێت و لەو کاتەشدا شیکردنەوەی دەق بەتەنها خستنەڕوی پەیوەندییە ناوەکییەکان ناگرێتەوە، بگرە ئامانجێتی، کە پەیوەندییە دەرەکییەکانیش ڕونبکاتەوە، لێرەشەوە ڕۆڵی دەوروبەر لە کۆکردنەوەی پەرشوبلاوی دەق دەردەکەوێت و لەیەکتر نزیکدەبنەوە.

3- ڕەچاوی ڕۆڵی دەق لە گەیاندندا دەکات لە میانەی ئاگاداربون لەبارەی نێرەر و وەرگری دەقەکەدا.

4- لەو ئامانجانەی کە زانستی زمانی دەق هەوڵی بۆ دەدات، تەنها پەسنی دەقەکان و شیکردنەوەیان ناگرێتەوە، چونکە ئامانجەکەی گشتگیرتر و گشتیترە، ئەوەش بەوەی لە لایەکەوە ئاماژە بۆ هەمو جۆرەکانی دەق و قۆناغەکانی لە دەوروبەرە جیاوازەکاندا دەکات، لە لایەکی تریشەوە ڕێکارە تیۆری و پەسنی و پراکتیکییە زانستییە دیاریکراوەکانیش دەگرێتەوە.

5- هەروەها ڕاڤەی گوتار و لێکدانەوەی پێویستی بە ئاستەکانی ڕستەیی و فەرهەنگی و واتایی و دەنگی و ئاواز هەیە، وێرای ئاستی ستراتیژی کە خۆی لە هەڵبژاردنی ستراتیژییەکی دیاریکراو بۆ گوتار دەنوێنێت.

2) پێوەرەکانی دەق لە ڕوانگەی زانستی زمانی دەقەوە:

دیارە، بۆ ئەوەی پارچە نوسینێك لە ڕوانگەی زانستی زمانەوە بە دەق دابنرێت، زمانەوانەکان کۆمەڵێك پێوەریان داناوە، کە پێویستە لە دەقێکدا هەبن، بۆ ئەوەی بە دەقێکی پەسەند دابنرێت. ئەو پێوەرانەش بە کۆششی هەریەك لە زمانەوانان (دیبوگراند، ولفانجدر یسلر، جولیا کریستیفا، ...تد) داتراون. پێوەرەکانیش ئەمانەی لای خوارەوەن:

1- **ڕێکخستن (الاتساق السبك Cohesion).**
2- **پەیوەستکردن (الحبك . الالتحام، الانسجام . coherence).**
3- **مەبەستی دەق (القصد، intentionality).**
4- **قەبوڵکردن (القبولية، Acceptability).**
5- **ڕەچاوی بارودۆخ (رعاية الموقف، المقامية، Situationally).**
6- **دەقئاوێزان (التناص، intertextuality).**

هەر لەو چوارچێوەیەدا، پێوەرەکانی دەق بەپێی پەیوەستبونیان بە (خودی دەق، نێرەر و وەرگری دەق، بارودۆخی بەرهەمهێنانی دەق) بۆ سێ پۆل دابەشدەکرێن:

أ– ئەو پێوەرانەی کە پەیوەستن بە خودی دەقەوە: (ڕێکخستن و پەیوەستکردن).

ب– ئەو پێوەرانەی کە پەیوەستن بە نێرەر و وەرگری دەقەوە: (مەبەستی دەق و قبوڵکردن).

پ– ئەو پێوەرانەی کە پەیوەستن بە بارودۆخی بەرهەمهێنانی دەق: (ڕەچاوی بارودۆخ و دەقئاوێزان).

هەر بەمەبەستی زیاتر تیشکخستنە سەر دوتوێی بابەتەکە، دەتوانین ئەو پێوەندییەی کە لە نێوان پێوەرەکانی دەقدا هەن، لە شێوەی دو سێگۆشەدا ڕونبکەینەوە:

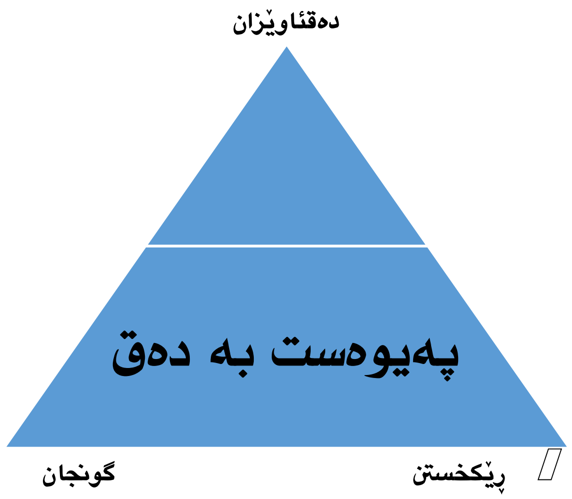

هێڵکاری ژمارە (1)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السـليمانية
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)
ص:215-229

هێڵکاری ژمارە (2)

2-1) **ڕێکخستن** (**السبك . الاتساق** .**Cohesion**):

بە شێوەیەکی گشتی ڕێکخستن وەك پێوەرێکی گرنگی دەق بریتییە لە چۆنییەتی مامەڵەکردن لەگەڵ کەرەستە زمانییەکاندا لە چوارچێوەی ڕێزمانی زمانێکی دیاریکراودا. دیارە، کەرەستە زمانییەکانیش لە ئەنجامی ڕیزبونیان پەیوەندییەکی ڕێزمانی و واتایی پێکەوە دەیانبەستێتەوە، ئەم پەیوەندییانەش لە ئاستی ئاسۆییدا دەردەکەون. هەر بۆیە (ڕێکخستن هەموو ئەو پرۆسانە دەگرێتەوە، کە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ کەرەستە زمانییەکاندا لە دروستەی ڕوکەشدا(Surface structure) بەکاردێن، بەوەی کە کەرەستەکان لە پەیوەندییەکی ئاسۆییدا پشت بەیەك دەبەستن بەهۆی یاسایەکی دیاریکراوەوە (Dependency Rules))(**هاتف البرهي**، 2013: **14**).

هەر وەکو پێشتر ئاماژەمان پێدا، کە ڕیزبونی کەرەستەکان ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە واتاوە هەیە، بۆیە پێویستە دەق بەشێوەیەك ڕێکبخرێت، کە باس لە بابەتێکی دیاریکراو بکات، بەبێ هیچ هۆکارێك نابێت، لە بابەتێکەوە بچێتە بابەتێکی تر. لایەنێکی تری گرنگی ڕێکخستنی دەق ئەوەیە، کە خوێنەر لە کاتی خوێندنەوەی دەقەکەدا هەست بەوە بکات، کە دەقەکە بونیادی گێڕانەوەکەی لە یەکەم خاڵەوە تا کۆتایی تەواوە و چاوەڕوانی لای خوێنەر دروستبکات، بەوەی چاوەڕێی هەنگاوی دوای ئەوە بێت، کە ئێستا تێیدایە. (محەمەد ئەخزەر) لەم بارەیەوە دەڵێت:(پێویستە دەق جۆرێك لە پلەبەپلەیی تێدا بێت، ئیتر پەیوەندیی بە پیشاندان یان گێڕانەوەوە هەبێت، ئەمەش دەبێت وا لە خوێنەر بکات، کە هەستبکات، بە ئاڕاستەیەکی دیاریکراودا دەچێت. هەروەها هەستبکات، ئێستا لە قۆناغێکی دەقەکەدایە، پێشبینی ئەوەش بکات، کەچی لەدوای ئەم قۆناغەوە ڕوودەدات)(**محمد الاخضر**، 2015: **83**).

2-1-1) **بەشەکانی ڕێکخستن**:

هەموو ئەو ئامرازانە دەگرێتەوە، کە لە نێوان ڕستەکان و لە نێو ڕستەکاندا ڕۆڵی بەستن و لێکدانی فرێز و ڕستەکان دەبینن. ڕێکخستن وەك پێوەرێکی گرنگی دەق بۆ دو بەشی سەرەکی دابەشدەبێت، هەر یەك لەو بەشانەش چەندین بەشی تریان لێدەبێتەوە:(**ڕوبرت دی بوجراند**، **1998: 103**)

1- ڕێکخستنی ڕێزمانی (السبك النحوي-Grammaticalcohesion)، ئەمانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە:

ئ. بۆگەڕانەوە (**الاحالة** . Reference): 1- ڕابردو. 2- داهاتو.

ب. گۆڕینەوە (**الاستبدال** . substitution).

پ. سڕینەوە (**الحذف** . Ellipsis).

ت. لێکدان (**الربط** . Junction).

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

2– ڕێکخستنی فەرهەنگی (السبك المعجمي-Lexicalcohesion)، ئەمانەی لای خوارەوە دەگرێتەوە:

ئ. دوبارەکردنەوە (التكرار . Reiteration)

ب. ڕیزکردن . هاوڕێیەتی زمانی (التضام، المصاحبة اللغوية-Collocation).

دەتوانین ئەو دابەشکردنەوی پێشو لە شێوەی هێلکارییەکدا بخەینەڕو:

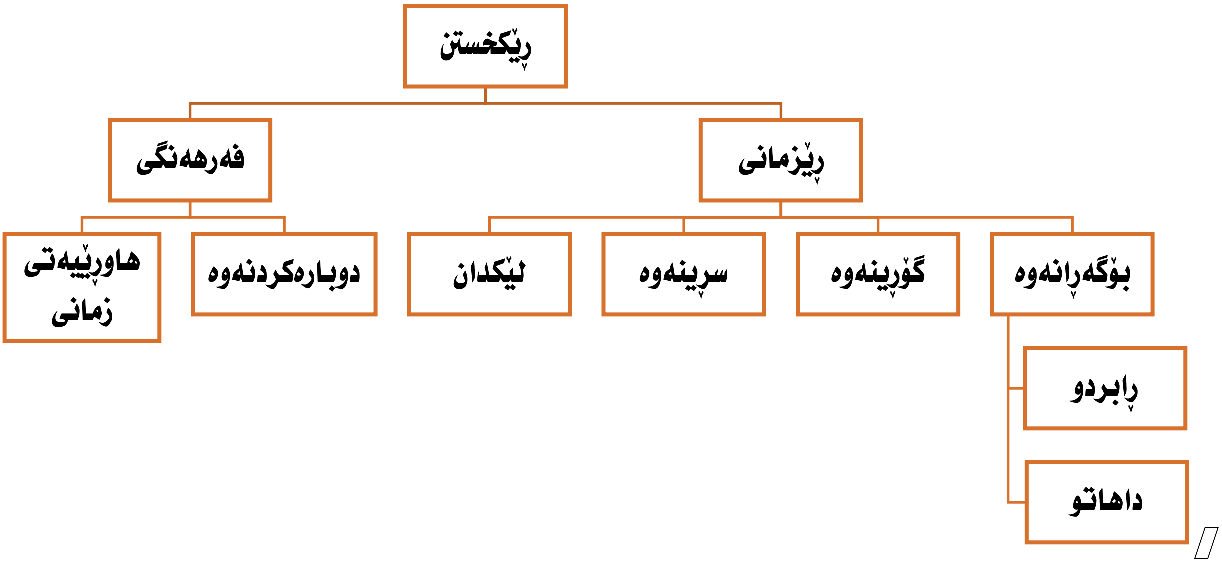

هێلکاری ژمارە (3)

2 . 1 . 1 . 1) ڕێکخستنی ڕێزمانی (السبك النحوي-Grammatical cohesion):

ئ. بۆگەڕانەوە (الاحاله .Reference): ڕەگەزێکی گرنگە بۆ بەستنەوەی بیرۆکەی دەقەکان بەیەکەوە. بەکورتی بۆگەڕانەوە بریتییە لەو کەرەستە زمانییانەی کە ڕۆڵی پێکەوەبەستنی ڕستەکان دەبینن. بۆ نمونە:

(1)بەناز دیوانی مەحوی کڕی، پاشان خوێندییەوە.

لەم نمونەیەدا مۆرفیمی /ی/ کرداری (خوێندییەوە)، ڕۆڵی بۆگەڕانەوە دەبینێت، واتە دەگەڕێتەوە بۆ (دیوانی مەحوی)، بە نەهاتنی ئەو مۆرفێمە ڕستەکان پەیوەستی ڕێزمان و واتاییان تێکدەچێت.

لە ڕوی کاتەوە وەك لە هێلکارییەکە ئاماژەمان پێدا، (بۆگەڕانەوە) بۆ دو جۆر دابەشدەبێت:

1- بۆگەڕانەوەی ڕابردو: بۆ نمونە:

(2)وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، بیرتان بهێنینەوە، ئەوەی کە باسمانکرد، لەژێر ڕۆشنایی زانیارییەکانی پێشو، لەمەو پێش باسمانکرد، ...تد.

2- بۆگەڕانەوەی داهاتو: بۆ نمونە:

(3) ئەوەی کە دەمانەوێت، لەسەری بدوێین، لە بەشەکانی دواتر باسی دەکەین، ...تد.

ب. گۆڕینەوە (الاستبدال . Substitution): بریتییە لە گۆڕینەوەی وشەیەك بە وشەیەکی تر، یان جێگرتنەوەی وشە و مۆرفێمێك لەلایەن وشە و مۆرفێمێکی ترەوە، کە هەمان بەهای واتاییان هەبێت. بۆ نمونە:

(4) باوکم خانووەکەمانی فرۆشت، ئێمەش دانەیەکی ترمان کڕی.

مۆرفیمی /تر/ لەبری وشەی (خانو) بەکارهاتوە. گرنگی ئەم تەکنیکە لە داڕشتنی دەقدا ئەوەیە، کە نوسەر دەتوانێت بیرۆکەکانی خۆی بخاتەڕو بەبێ دوبارەکردنەوەی وشەکان، کە لایەنێکی بەهێز نابێت لە دەقدا. جیاوازی بۆگەڕانەوە و گۆڕینەوە ئەوەیە کە (بۆگەڕانەوە شتێکی نازمانی دەگرێتەوە لە زۆر کاتدا، بەڵام گۆڕینەوە ئەوە ڕوندەکاتەوە، کە چۆن کەرەستەیەکی زمانی لەبری کەرەستەیەکی تر بەکاردەهێنرێت، ئەویش بەمەبەستی زیادکردنی پەیوەندیی نێو دەقەکە، کە باس لە شتێك دەکات، کە پێشتر باسکراوە)(محمد الاخضر، 2015: 91).

پ. سڕینەوە (الحذف . Ellipsis): دیاردەی سڕینەوە و لابردن لە بواری ئیکۆنۆمی زمانیدا زۆر بڵاوە، لە هەمو بارێکیشدا بریتییە لە لابردنی یەکەیەکی زمانی بەبێ تێکچونی واتا. بۆ نمونە:

دەرنەکەوتنی مۆرفیمی سفر (Zero morpheme)، یان فڕێدانی دەنگێك لە مۆرفیمێك، یان سڕینەوەی کردارێك یا ناوێك، تەنانەت ڕستەیەك بەپشتبەستن بەوەی کە گوێگر یان وەرگر هیچ کێشەیەکی لە تێگەیشتنی مەبەستەکەدا نەبێت، چونکە زمان شتێك فڕێنادات، ئەگەر بزانێت کار لە توانستی دەکات. بۆ نمونە:

(5) ا– دەنگ : ڕۆژهەلات ⟵ ڕۆژەلات

ب– ناو : ئازاد هاتوە ⟵ هاتوە

پ– فرێزێك لە دەقدا: نرخی ئەو ئۆتۆمبێلە چەندە؟ ⟵ نرخی چەندە؟

لابردنی بەرکار لە چەند ڕستەیەکی پەیوەست بەیەك دەبێتە هۆی جوانی دەق لە ڕوی ڕێکخستنەوە، بۆ نمونە:

(6) ئۆتۆمبیلەکەم کڕی، پاشان بردم بۆ لای وەستا، دواتر بەجوانی شۆشتم، ...تد.

ت. لێکدان(الوصل . الربط . Connectivity): هەمو ئەو ئامراز و وشە و مۆرفیمانە دەگرێتەوە، کە ڕۆڵی پێکەوەبەستن و لێکدانی پێکهاتە زمانییەکان دەبینن، ئەمانیش چەند جۆرێکن:

1. ئامرازی لێکدەر (Conjunction): (و)ی لێکدەر
2. ئەو ئامرازانەی کە ڕستەی ئالۆز دروستدەکەن، وەك (کە، چونکە، کو، کەوا، لەبەرئەوە، ئەگەرچی، یاوەکو،...تد).
3. ژمارە: یەك، یەکەم، لە سەرەتادا، لە کۆتاییدا،...تد
4. پیشاندان : بۆ نمونە، وەك، بڕوانە،...تد
5. کورتکردنەوە: بەکورتی، بە شێوەیەکی پوخت، پوختەی ئەمە، لە دەرئەنجامدا،...تد
6. ڕونکردنەوە: بۆئەوەی، لەبەرئەوەی، بە مانایەکی تر، بە جۆرێکی تر،...تد
7. بیرۆکە دژەکان و بەستنەوەیان: بەڵام، لە بەرامبەر ئەوەشدا، لەگەڵ ئەوەشدا،...تد
8. بەستنەوەی کاتی جیاواز بە یەکەوە: پاشان، پێش ئەوەی، پاش ئەوەی،...تد

2 . 1 . 1 . 2) ڕێکخستنی فەرهەنگی(السبك المعجمی-Lexicalcohesion):

ڤ. دوبارەکردنەوە(التکرار . Repetition): ئامرازێکی پەیوەست بە ئاستی فەرهەنگی زمانەوەیە، بەگشتی دوبارەکردنەوە بریتییە لەوەی کە نوسەر وشەکان دوبارەبکاتەوە بۆ بیرخستنەوەی بەشەکانی پێشو بۆ خوێنەر و ئامادەسازیکردن بۆ گواستنەوەی ئاڕاستەی بیرۆکەی دەقەکە. (دومنیك منگینو) لەم بارەیەوە دەڵێت: (پیشاندانی زانیاری پشت بە دو دیاردەی گرنگ دەبەستێت، کە ئەوانیش (دوبارەکردنە و پلەبەندی)ن. بەوەی کە نوسەر بیرمان بخاتەوە، لە چی قۆناغێکی دەقەکەداین؟ ئەویش بە پیشاندانەوەی ئەوانەی کە لە پێشتر باسیکردون، ئەمەش وەك هەوڵدانێك بۆ بەستنەوەی بیرۆکەکانی ڕابردوی دەقەکە بە داهاتوی دەقەکەوە، هەروەها ئامادەکاری بۆ چونە نێو زانیاریی تازەوە)(**محمد الاخضر، 2015: 83**).

ب. هاوڕێیەتیزمانی(المصاحبة اللغوية . Collocation): بەشی دووەمە لە ڕێکخستنی فەرهەنگی، بەکورتی هاوڕێیەتی زمانی ئەوەیە لە دەقدا وشەیەك ببینین، ڕاستەوخۆ پێشبینی هاتنی وشەیەکی تر لە پێشیدا یان لە پاشیدا بکەین. هەروەها بریتییە لەو پەیوەندییە فەرهەنگییەی کە لە نێوان وشەکاندا هەیە. دەقناسەکان ئەم جۆرە پەیوەندییەیان دابەشکردوەتە سەر چەند جۆرێك، کە بریتین لە:(**محمد خطابی، 1991: 25**)

1. پەیوەندیی دژیەکی: (ژن و پیاو، کوڕ و کچ، ...تد)
2. پێوەندیی زنجیرەیی: (ڕۆژ + هەفتە + مانگ + ساڵ)
3. پەیوەندیی بەش بە بەشەوە: (لوت، دەم، چاو) پەیوەندییان بە دەموچاوی مرۆڤەوە.
4. پەیوەندیی بەش بە گشتەوە: (ژور،بنمیچ،هۆڵ) پەیوەندییان بە خانووەوە.

پەیوەندیی بیرهێنانەوەیی: (نەخۆش: دکتۆر، خوێندکار: تاقیکردنەوە، گەشت: فڕۆکە، ...تد).

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية ص:215-229
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

2 . 2) **پەیوەستکردن/گونجان(الحبك ـ الانسجام .Coherence)** :

زۆربەی دەقناسەکان ئاماژەیان بەم پێوەرە گرنگەی دەق داوە و بەپێویستیان زانیوە. واتە ئەم پێوەرە پێویستە لە هەمو دەقێکدا هەبێت، بۆئەوەی بە دەقێکی پەسەند دابنرێت. گونجان بریتییە لە پەیوەندیی بیرۆکەکانی دەقەکە، ئەگەر ڕێکخستن بریتی بوبێت لە پەیوەندیی ڕێزمانی دەق، ئەوا (گونجان) بریتییە لە پەیوەندیی واتایی دەق. بەشێوەیەك مرۆڤ لە دەقەکە تێبگات و توانای وێناکردنی هەبێت. دیارە (ڕێکخستن و گونجان) ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە دەقەوە هەیە، گونجان بریتییە لە پەیوەندیی ناوەوەی دەق، بەوەی کە بیرۆکەکان بە یەکەوە پەیوەستبکرێن، زمانەوانەکان لەم بارەیەوە ڕۆڵی ئامرازەکانی بەستن بەگرنگ دادەنێن، چونکە بەبێ پێکەوەبەستنی ڕستەکان لە دەقدا، دەق دروستنابێت، ئەگەر چی هەمو ڕستەکانیش لەسەر بنەمای ڕێزمانی زمانەکە ڕۆنرابن، لەو بارەشدا دەبنە کۆمەڵە ڕستەیەك، نەك دەق. بۆیە (ئەگەر ڕستەکان پەیوەندیی گونجانیان تێدانەبێت، ئەوا هیچ ڕستەیەکی دەقەکە ناتوانێت ببێتە هۆ، دەرئەنجام، جەختکردنەوە، ڕەتکردنەوەی ڕستەیەکی تر)(**محمد الاخضر، 2015: 88**).

هەروەها گونجان چەند لایەنێکی گرنگ لە دەقدا دەگرێتەوە، کە ئەمانەن: [**بڕوانە: (هاتف البرهي، 2013: 252) و Mrinnejorgense (2002: 173)**]

1. لایەنی لۆجیکی.
2. زانیاری دەربارەی ڕێکخستنی ڕوداو و کردار و بابەت و هەڵوێستەکان.
3. هەوڵدان بۆ پێکەوەبەستنی ئەزمونی مرۆڤایەتی ئەوەی پەیوەندی پێوە هەیە، هەروەها هەوڵدان بۆ بەستنەوەی کارلێکی زانیارییەکانی نێو دەق (Text present knowledge) بە مەعریفەی مرۆڤایەتییەوە.

شایانی باسە، پێویستە لە ئاستی گونجاندا دو حاڵەتی گرنگ ڕەچاوبکرێت، کە بریتین لە:(**حمودي سعيد، 2008: 110**)

1. لێکدانەوە: پێکەوەبەستنی ئەو پەیوەندییە شاراوە واتاییەی کە لە نێوان بەشەکانی دەقەکەدا هەن.
2. چوارچێوەی بەکارهێنان: بریتییە لە بارودۆخی بەرهەمهێنانی دەق، شوێنی بەرهەمهێنانی دەق، نێرەر، وەرگر و بارودۆخی دەرونییان، ...تد.

3 . 2) **مەبەستی دەق (القصد . Intentionality)**:

بریتییە لەو مەبەستەی کە نێرەر (نوسەر) دەقەکەی لەپێناودا بەرهەمدەهێنێت. جا ئیتر بۆ هەر مەبەستێك بێت، گرنگ ئەوەیە دەق، کە ڕۆنرا و دروستەیەکی هەبو، دو پێوەرەکەی تر، کە باسمانکرد و پێوەرەکانی تریش هەمویان پێکەوە ڕۆڵدەبینن، لەوەی کە دەق مەبەستێکی دیاریکراوی هەبێت. بە پێچەوانەوە بەبێ مەبەست دەق ئامانجدار نابێت، خواستی نێرەر بەجێناهێنێت، گوێگریش وەڵامدانەوەی گونجاوی لە بەرامبەردا نابێت. هەروەکو دەوترێت (قسەکەر قسەیەك ناکات، ئەگەر مەبەستێکی تیانەبێت)(**محمد الاخضر، 2015: 96**).

(دی بوجراند) لەبارەی مەبەستی دەقەوە دەڵێت: (مەبەستی دەق بەو واتایە دێت، کە دەق چی وێنەیەکی زمانی پێشکەشدەکات؟ بەو مانایەی، کە دەق ئامرازێکە (الوسيلة . Instrument) بۆ پلانێکی دیاریکراو بە ئامانجی گەشتن بە مەبەستێکی دیاریکراو لە ڕێگەیەوە)(**روبرت دی بوجراند، 1998: 103**). دیارە، هەمو دەربڕینێکی واتادار خاوەن ئاماج و مەبەست نییە، بەڵکو مەبەست پێویستی بە نێرەر هەیە، کە دەقەکەی لەپێناو ئامانجێکدا بەرهەمهێنابێت، واتا ئامانجی ناردنی پەیام مەرجی بونی (مەبەست)ە لە دەقدا.

هەروەها (گرایس) پێی وایە، کە هەمو ڕوداوێکی زمانی و نازمانی واتایەکی هەیە، کردەی نازمانی وەك بونی هەور بەواتای دەستپێکردنی باران، سڕین و ئارەقەدڕدانی دەموچاو بەواتای تەریقبونەوە. لە ڕاستیدا ئەم کردارانە مەبەستیان لە پشتەوە نییە، بەڵکو پرۆسەی پێوەندیی مەبەستدار پێویستی بە (نێرەر، وەرگر) هەیە.

4 . 2) **ڕادەی قەبوڵکردن (القبولية . Acceptability)**:

ئەم پێوەرە ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە (نێرەر و وەرگر)ەوە، ئەگەر دەق قەبوڵێتی تێدابێت لەلایەن وەرگرەوە، ئەوا بە دەقێکی تەواو دادەنرێت، ڕادەی قەبوڵکردنیش پەیوەستە بە بنەمای ڕێکخستن و گونجانی دەق و لەبەرچاوگرتنی چوارچێوەی زمانی و نازمانی.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)
ص:215-229

ڕادەی قەبوڵکردنی دەق ((پەیوەستە بە گوێگر، یان خوێنەری دەق و هەڵوێستی دەقەکە، بێگومان ڕێکی و گونجان لەنێو دەق وادەکات، لای خوێنەر پەسەند و گونجاو بێت))(**عەبدلواحید موشیر دزەیی، 2014: 45**).

لێرەدا بۆ ئەوەی ئەم پێوەرەی دەقمان بۆ ڕونبیێتەوە، نمونەیەك دەهێنینەوە:

لە کۆمەڵگەی کوردیدا، کە میوانێك لە دەرگا دەدات، دەبێت بەڕێز و خۆشەویستییەوە پێشوازی لێبکرێت، ئەوەش ڕەچاوی بارودۆخی نازمانییە، ئەگەر ئەو مەرجەی تێدا نەبێت، ئەوا ڕادەی قەبوڵێتی تێدا نامێنێت. بۆ نمونە:

(7) وەرنە ژورەوە، ئێمە لە ماڵەوەین، دەی فەرمون ......

ئەم دەقەی سەرەوە ڕەچاوی بارودۆخی نەکردوە و ڕادەی قەبوڵێتی تێدا لاوازە.

2 . 5) **ڕەچاوی بارودۆخ** (**رعاية الموقف، المقامية**، **Situational**).

پێوەرێکی دەقە، ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە بارودۆخی بەرهەمهێنانی دەقەوە هەیە. (ڕەچاوی بارودۆخ ئەوەیە، کە دەبێت، دەق لە کات و شوێنی گونجاوی خۆیدا بەرهەمبێت، ئەگەر ڕەچاوی کات و شوێن نەکرا، ئەوا دەقێکی پەسەندمان بەرهەمنەهێناوە)(**هاتف البرهي، 2013: 266**). بۆیە ڕادەی قەبوڵێتی تێدا نامێنێت لەلایەن وەرگرەوە، ئەگەرچی لە ڕوی ڕێکخستن و لێکدانیشەوە تەواوبێت. هەروەها ((بنچینەی هەڵوێست لەسەر ئەوە بەندە، تا چ ڕادەیەك دەق گونجاوە لەگەڵ پێویستی خوێنەر و دەوروبەری گشتیدا، دەتوانین بڵێین، کەوا لە دەق دەکات، پەیوەندییەکی بەهێزی بە هەڵوێستی ڕوداوەکانەوە هەبێت، ئەم بنەمایە بە گرنگترین بنەما دادەنرێت، کە دەق دەخاتە چوارچێوەی گەیاندن لەناو کۆمەڵدا))(**عەبدلواحید موشیر دزەیی، 2014: 46**).

(یاکوبسن) یەکێکە لەو زمانەوانانەی کە لە پرۆسەی پەیوەندیی زمانی لە نێوان تاکەکاندا گرنگییەکی زۆری بە سیاق داوە، دیارە سیاقی نازمانی بریتییە لە ڕەچاوی بارودۆخ، هەروەها بەلای یاکوبسنەوە پرۆسەی پەیوەندی لە (نێرەر و وەرگر و پەیام و کەناڵ) پێکدێت، یاکوبسن پێی وایە، کە هیچ پەیامێك بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەو چوارچێوەیەی تێیدا گوتراوە، تێی ناگەین. هەروەها ناتوانین لە بەشە جیاوازەکانی دەقێك یان شیکردنەوەی ڕەمزەکانی بکەین، بەبێ گەڕاندنەوەی کۆی دەقەکە بۆ ئەو ڕەهەندەی کە لێوەی هاتوە)(**ابو غزالة، 1992: 34 . 35**).

ئەگەر بمانەوێت نمونەیەك بۆ ڕەچاوی بارودۆخ بهێنینەوە، کە وەك پێوەرێکی دەق زمانەوانەکان هەژماریانکردوە، ئەوا دەتوانین بڵێین بۆ نوسراوێکی وەك:

(8) تکایە ئاگادار بە، ڕێگاکە لەژێر چاکسازیدایە.

ئەگەر ئەم دەقە لەسەر ڕێگایەکی گشتی لەسەر تابلۆیەکی هاتوچۆ نوسرابێت، ئەوا لێخوڕێکی ئۆتۆمبیل لەوە تێدەگات، کە لەپێشەوەی ئەو ڕێگایە نۆژەندەکرێتەوە، بۆیە پێویستە خێراییەکەی کەمبکاتەوە، بەڵام ئەگەر هەمان تابلۆ لە باخێکی گشتی لەناو شاردا دانرابێت، ئەوا واتاکەی تاڕادەیەك ڕوننابێتەوە و خەڵکیش لە مەبەستەکەی ناگەن.

2 . 6) **دەقئاوێزان** (**التناص . intertextuality**):

(جیرار جینت) لەبارەی دەقئاوێزانەوە دەڵێت: (بریتییە لە پەیوەندیی هاوبەشی نێوان دو دەق بە شێوەیەکی ئامادەیی، لە زۆر باردا ئامادەیی کردەیی دەقێکە لە دەقێکی تردا)(**محمد الاخضر، 2015: 256**). دیارترین جۆری دەقئاوێزان وەرگرتنە، وەك وەرگرتنی چەند دێرێکی نوسەرێك لەلایەن نوسەرێکی ترەوە، ئەم دیاردەیە بەزۆری لە ستونی ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا دەیبینین، هەروەها مەرجیش نییە، وەرگرتنەکەش وەرگرتنێکی بێ دەستکاری بێت، بەڵکو دەکرێت کاریگەریی ئایدۆلۆجیا و بیرۆکەی نوسەرێك بێت لەسەر نوسەرێکی تر، ئەم کاریگەرییەش ببێتە هۆی ئامادەیی دەقی نوسەری کارتێکەر، ئیتر با بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆش بێت، جگە لەوەش ئەگەر ئێمە بڕوانینە ئەو دەقانەی کە لە ئێستادا لەبەر دەستمانن، هیچ یەکێکیان لە دونیایەکی ترەوە نەهاتون، هەروەها تێکەڵی و هاوبەشیکردنی ئەزمونی مرۆڤایەتی نێوان کۆمەڵگاکان و نێوان کۆمەڵگەیەك بەتەنها وادەکات، بوار بۆ ئەوە نەمێنێتەوە، نکۆڵی لە ڕاستیبونی ئەم دیاردەیە بکەین، چونکە ئەزمونی بیری مرۆڤایەتی لە سەردەمی داهاتنی نوسینەوە تائێستا لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگوێزرێتەوە.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

3) **دیاریکردنی هەندێك لە پێوەرەکانی دەق لە ڕۆمانی (هەورەکانی دانیال)ی (بەختیار عەلی)دا :**

3 . 1) **ڕێکخستن (السبك ـ الاتساق ـ Cohesion):**

3 . 1 . 1) **ڕێکخستنی ڕێزمانی:**

ئ. بۆگەڕانەوە (الاحالةـReference): بۆ نمونە لە زمانی (قاسم وەلید)ی نیگارکێشەوە:

((پێویستە مرۆڤ بەردەوام هەوڵبدات، خەونەکانی ناو سەری خۆی بگوازێتەوە، نیگاریان بکات، گەر خۆی نەیتوانی کۆمەك لە نیگارکێشان وەربگرێت. کە قسەیدەکرد، دەستی دەبرد بۆ سەری، بۆ سەر دڵی، بۆ شتەکانی دەوروبەری ....تد.))(**بەختیار عەلی، 2015: 275–276**).

لێرەدا هەمو مۆرفێمە /ی/ەکان ڕۆڵی بۆگەڕانەوە دەبینن، دەگەڕێنەوە بۆ ناوی کەسێك، کە پێشتر باسکراوە.

ب. گۆڕینەوە (الاستبدال ـ Substitution): بۆ نمونە لە زمانی دکتۆر سیامەندەوە (مامە سیا):

((لەگەڵ شێتی ئاسای و ستانداردا دەزانم چیبکەم، بەڵام لەگەڵ شێتی دێلاوردا نازانم چیبکەم، باوەڕم وانییە، کە سەری کەسیان لە کارەبا بدەم. نا، دێوانەکانی ئەم شارە پتر بە کوتەك، بە ئیش، بە ماندوکردن چاکدەبنەوە، ئەوە تاکە ڕێگایە.))(**سەرچاوەی پێشو: 189**).

هەردو وشەی (کەس و دێوانە) لەبری وشەی (شێت) بەکارهاتون. ئەمەش لایەنێکی بەهێزە لە دەقدا و دەق لە دوبارەکردنەوەی ناپەسەندی وشە دەپارێزێت.

پ. سڕینەوە (حذف ـ Ellipsis): بۆ نمونە لە زمانی (ڕێنواری زەریاواری)یەوە:

((مامم بەردەوام بەدەست کەمی زانیارییەکانی خۆیەوە دەینالاند، هەندێ جار دەستی دەگرت بە سەرییەوە و دەیگوت: سەرم لە بیابانی لێ هاتووە، سەرم بووە بە سەحرای لوت، تەیر هێلانەی تێداناکات ....تد))(**سەرچاوەی پێشو: 117**).

وشەی (مامم) دوبارەنەکراوەتەوە، سڕاوەتەوە، لە ڕستەی (هەندێ جار دەستی دەگرت بە سەرییەوە)، هەروەها لە ڕستەی (تەیر هێلانەی تێدا ناکات)، وشەی (سەر) سڕاوەتەوە.

دیارە دوبارەکردنەوەی ئەو وشانە خوێنەر بێزاردەکات، هەروەها نوسەر پشت بە زانیاریی پێشو دەبەستێت، بۆیە دەق لەباری سڕینەوە کەرەستەیەك کێشەی واتایی بۆ دروستنابێت.

ت. لێکدان (الوصل ـ الربط ـ Connectivity): بۆ نمونە لە زمانی (ڕێنواری زەریاواری)یەوە:

((من ویستم، وەسفی دەموچاوی جەلادی ناو خەونەکەم دەستبکەوێت، قسەیەکی زۆرم لەگەڵ زیندانییەکەدا کرد، بەڵام وەسفکردنی دەموچاوێك کە لە خەوندا دەیبینیت، ئاسان نییە، ....تد))(**سەرچاوەی پێشو: 29**).

دیارە، ئەگەر تێبینی ئەم نوسینە بکەین، دەبینین، کە لە ڕوی واتاییەوە دو بەشە، ئەم دو بەشە بەهۆی ئامرازی لێکدەری (بەڵام) بەیەکەوە بەستراونەتەوە. لە بەشی یەکەمدا کەسێك دەیەوێت کارێك بکات، بەڵام ناتوانێت بیکات، کەچی لە بەشی دوەمدا هۆکاری نەتوانینەکەی ڕونکراوتەوە، ئەم دو بیرۆکەیە بەهۆی ئامرازی (بەڵام) لێکدراون.

3 . 1 . 2) **ڕێکخستنی فەرهەنگی:**

ئ. دوبارەکردنەوە (التكرار ـ Repetition): ئەم ئامرازە فەرهەنگییە لە بەشی ڕێکخستنی دەق دەتوانرێت بۆ (مەبەستێکی دیاریکراو، جەختکردنەوە) بەکاربهێنرێت، بەڵام لە دەقێکدا زۆر دوبارەکردنەوەش دەبێتە هۆی زیان بۆ دەقەکە، بۆیە نوسەر دەبێت ئەم تەکنیکە شارەزایانە بەکاربهێنێت، نمونە:

((وا دەبینم وەك شاخەکان لە ئاسن بن، ئاسنی ڕەش، چیایەك لە ئاسن ، کە گوڵی ناسك و قەشەنگی لەسەر ڕواوە ...تد))(**سەرچاوەی پێشو: 347**).

وشەی (ئاسن) سێ جار دوبارەکراوەتەوە، هەرچەندە دەقی ڕۆمان زیاتر گوزارشتە لە باری دەرونیی کاراکتەرەوە، کە نوسەری دەق ئەو ئەرکە بەو کاراکتەرە دەسپێرێت، کە مەبەستێتی، هەروەها ڕۆمان وەك ژانەرێکی ئەدەبی مەودای یاریکردنی زمانی تێدایە و بە هەمو پێوەرێکی زمانی پابەندنابێت، کە بۆ دەق دانراون، بەڵام سەرباری ئەوانەش دەتوانین ئەو دەقە بۆ ئەوە لەباری ڕێکخستنی

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السـليمانية ص:215-229
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

فەرهەنگییەوە پابەندی پێوەرەکانی دەق بێت، دەکرێت ئەو دەقەی سەرەوە بەم شێوەیە بنوسینەوە: ((وا دەبینم وەك شاخەکان لە ئاسنی ڕەش بن، کە گوڵی ناسك و قەشەنگی لەسەر ڕواوە ...تد)).

ب. هاوڕێیەتی زمانی (المصاحبة اللغوية ـCollocation): بونی ئەم جۆرە پەیوەندییە لە دەقدا پێویستە، بەتایبەت لە دەقی درێژدا لە زۆر باردا نوسەر دەبێت، پیادەیبکات، بۆ ئەوەی دەقەکەی لە ڕوی واتا و ڕێکخستنە فەرهەنگییەکانەوە سەرکەوتو بێت، بۆ نمونە لە دەقێکی وەك ئەمەی خوارەوە پێویستە کردار بۆ دروستبونی پەیوەندیی دژیەکی نەرێبکرێت. بۆ نمونە ڕۆماننوس لە زمانی (دکتۆر سیامەند)ەوە دەڵێت:

((بەشەر وەك یەك هەموو عاتیفەیان هەیە، عەشیرەتی زەریاواریش شتێکیان بەرکەوتووە، بەڵام بەشەر هەیە، دەتوانێت دەربیخات، بەشەریش هەیە، ناتوانێت ......تاد))(**سەرچاوەی پێشو: 49**).

دەتوانێت × ناتوانێت

نمونەیەکی تر:

((چۆن تاوانبارە ڕاستەقینەکان لە ترسی شەیتانەکەی ناو خۆیان دەبنە پۆلیس، نەخۆشە ڕاستەقینەکانیش لە ترسی دەردی خۆیان دەبن بە دکتۆر ......تاد))(**سەرچاوەی پێشو: 84**).

تاوانبار ⟵ پۆلیس

نەخۆش ⟵ دکتۆر

شایانی باسە، لە تەوەری یەکەمی توێژینەوەکەدا باسمانکرد، کە لە پەیوەندیی ڕێکخستنی فەرهەنگیدا لە بەشی هاوڕێیەتی زمانیدا، زۆرجار لە دەقدا وشەیەك دەبینین، وشەیەکی ترمان بیردەکەوێتەوە، یان بە بینینی وشەیەك، پێشبینی هاتنی وشەیەکی تر دەکەین بەهۆی زۆر بەکارهاتنیان بەیەکەوە.

3 .2) گونجان (الحبك ـ الانسجام ـ Coherence):

ئاستی واتایی دەق دەگرێتەوە، بەوەی خوێنەر لە ئەنجامی خوێندنەوەی دەقێك، لە کۆتاییدا هەست بەوە بکات، کە پەیوەندییەکی واتایی لە نێوان ڕستە و بەشە جیاجیاکانی دەقەکەدا هەیە. ئەگەر ئەو پەیوەندییە واتایی نەبێت، ئەوا بە دەق دانانرێت. هەروەها لە ئاستی گونجانی دەقدا، پێویستە ئەو دەقە ڕەچاوی چوارچێوەی زمانی و نازمانی بکات. بۆ نمونە لە زمانی (ڕێنواری زەریاواری)یەوە:

((خەونەکەی دانیال سەرەتا شتێکی گرنگ دیارنییە، کۆمەڵێك پەڵەهەوری سوورن، کە بارانێك دەبارێنن وەك خوێن، بەڵام هەر زوو هەورەکانی دانیال لە هەموو دیلاوردا دەنگدەداتەوە ....تد))(**سەرچاوەی پێشو: 56**).

خوێنەر لەدوای ئەو پارچە نوسینە، واتایەك هەڵدەهێنجێت، کە باس لە کەسێك دەکات، خەونێکی بینیوە، خەونەکەش بریتییە لەوەی کە هەورێك خوێنی لێ دەبارێت.

هەروەها بۆ تێگەیشتن لەم پارچە نوسینەی دەقی ڕۆمانەکە پێویستمان بەوە هەیە، کە بزانین ئەم دەقە لە چی سیاقێکدا گوتراوە؟ واتە ڕێکخستنی پێوەندیی نێوان نوسەری دەق و خوێنەر، دەبێت پێشتر نوسەر (دانیال)ی ناساندبێت بە خوێنەر، پاشان وەسفی کەسایەتی و هۆی باسکردنی ئەم خەونە بکات. بۆ ئەوەی خوێنەر تێبگات، لەوەی بەشەکانی تری ئەم دەقە کە تاڕادەیەك لە ڕوی واتاییەوە پەیوەندییان بەم خەونەوە هەیە، بۆیە پێویستیان بەو زانیارییە دەبێت، ئەمەش پێکەوەبەستنی بیرۆکە جیاوازەکانی دەقەکەیە.

3 .3) مەبەستی دەق (القصد ـIntentionality):

لە ڕاستیدا، دەق کە لایەنی ڕێکخستن و گونجانی تێدابو، دەبێت مەبەستێکی دیاریکراوی هەبێت. واتە ئەو مەبەستەی کە دەقەکەی لەپێناودا نوسراوە و وتراوە. ئەگەر مەبەست لە دەقدا نەبێت، ئەوا بە دەق دانانرێت.

لەم بارەیەوە (میخائیل باختین) دەڵێت: (دو هۆکار لەپشت بەدەقبونی پارچە نوسینێکەوەن، کە ئەوانیش:

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13

1. نییەتی دەق.
2. هەوڵدان بۆ جێبەجێکردنی ئەو نییەتە.

ئەم دوانەش لە دەقدا لە ململانێدان بە شێوەیەکی دینامیکی)(**محمد الاخضر، 2015: 97**). بۆ نمونە:

((لە قاوەخانەی (عەشق و کتێب)، کە کۆمەڵێك کوڕی قژدرێژ دەیانبرد بەڕێوە، قاسم وەلیدم بینی، کە پێکەوە لە دواناوەندی دەمانخوێند، قاوەخانەکە کە سەنتەری کۆبوونەوەی ئەو گەنجانە بوو، کە تازە پێیان دەخستە جیهانی کتێب و هونەرەوە، هەریەکەیان خۆیان بە کامۆیەك، مۆزارتێك، یاخود مایەر هۆڵدێکی نوێ دەزانی زۆربەیان، کە دەهاتنە ژووری، چاوەڕوانی ئەوە بوون، قەدر و حورمەتی بلیمەتێکیان لێبنرێت))(**بەختیار عەلی، 2015: 87–88**).

لە ڕوانگەی (گرایس)ەوە دەتوانین بڵێین، کە نوسەری ئەم دەقە نێرەرە و ئێمەی خوێنەریش وەرگرین، مەبەستی نوسەر لەم دەقەدا ئەوەیە، ئێمەی خوێنەر تێبگەین، کە ئەو قاوەخانەیە کۆمەڵێك گەنجی تێدایە، کە ویست و ئارەزوی دەرکەوتنیان هەیە، لەم ڕێگەیەشەوە نوسەر وێنەی چینێکی کۆمەڵمان بۆ دەکێشێ، کە ئێمە لە ژیانی واقعیدا بە بەرجەستەیی دەیبینین. کەواتە هەمو دەقێك مەبەستێکی هەیە، ئەم دەقەی سەرەوەش جگە لەو ئەرکەی لە چوارچێوەی ڕۆمانەکە پێی سپێردراوە، مەبەستی نوسەرمان بۆ دەردەخات.

3 . 4) **دەقئاوێزان** (**التناصية**. Intretextuality):

لەبارەی دەقئاوێزانەوە، (سەلاح فەزڵ) دەڵێت: (دەقئاوێزان بریتییە لە پرۆسەی ئاڵوگۆڕی لە نێوان دەقەکان لە ئاست وشە و زاراوە و واتادا، بەو مانایەی دەقێك سود لە دەقەکانی پێش خۆی وەردەگرێت)(**صلاح فضل، 1992: 128**).

بەڵام بەلای (جولیا کریستیڤا)وە بۆ ئەوەی دەقئاوێزان بەرجەستە بێت، مەرجە دەقێك بە شێوەیەکی کردەیی وەك بەشداری دەقێك بە چەند وشەیەك، یان بە چەند دێڕێك لە دەقێکی تردا هەبێت. هەر لەو چوارچێوەیەدا (روبرت دی بوجراند)یش پێی وایە، کە (دەقئاوێزان بریتییە لە پەیوەندیی دو دەق بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەهۆی ئامرازێك یان ناوەندێکەوە)(**روبرت دی بوجراند، 1998: 104**).

ئێمە دەزانین چیرۆکی پێغەمبەر (نوح) لە کتێبە ئاسمانی و مێژوییەکاندا باسکراوە، نوسەری دەقی ئەم ڕۆمانە بۆ دەوڵەمەندی ڕۆمانەکە و پیشاندانی ئاستی مەعریفی و ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەر و وەسف و وێکچواندن و گەورەکردنی ئەو ڕوداوەی باسیکردوە، چیرۆکی (نوح)ی بەکارهێناوە.

هەروەکو ڕۆماننوس لە زمانی (پرۆفیسۆر بەهنام)ەوە دەڵێت:

((مرۆڤی ڕاستەقینە کەسێکە، تەنها مرۆڤەکان لە مەترسی ئاگاداردەکاتەوە، مرۆڤی ڕاستەقینە کەسێکە وەك نوح، کە تۆفان دەبینێت و خۆی بۆ ئامادەدەکات، تۆفان دەبینێت و کەشتی خۆی دروستدەکات. ئەمڕۆ لە سەردەمێکداین، کەشتی گەورە دروست ناکرێت، تۆفانەکە هەموو کەشتییەکی گەورە نوقمدەکات، ئەوە کە دەکرێت بەلەمێکی بچووکە، کە خۆت و هەندێك مەخلوقاتی تێبخەیت ...تد))(**بەختیار عەلی، 2015: 510**).

ئەنجامەکان

1. زانستی زمانی دەق لقێکی زانستی زمانە و لە هەمو ئەو بابەتانە دەکۆڵێتەوە، کە پەیوەستن بە دەقەوە لە چوارچێوەی زانستی زماندا. هەرچەندە دەق وەك بابەتێکی زیندو لە زانستی ئەدەبیاتناسیدا کەرەستەی لێکۆڵینەوەیە، بەڵام زانستی زمان بنەما و شەنگستی خۆی بۆ مامەڵە لەگەڵ دەقدا هەیە.

2. پەیوەندیی نێوان ڕستە و دەق پەیوەندییەکی تەواوکەرانەیە، بەوەی ڕستە بونیادی دەقە، پێویستە پشت بە ڕێزمانی ڕستە و واتاکانی نێو شیکردنەوەی بونیادی دەقدا ببەسترێت، بەمەش سیستەمێکی ڕستەیی و واتایی یەکگرتو دروستدەبێت و هەردوکیان پێکەوە گرێدەدات.

المجلة العلمية لجامعة جيـهان – الـسـليمانية
المجلد (2) – العدد(1) , حزيران 2018
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)
ص:215-229

3.لە ڕوانگەی زانستی زمانی دەقەوە، کۆمەڵێك پێوەر بۆ دەق دانراون، دیارە هەر دەقێك ئەو پێوەرانەی تێدابێت، ئەوا بە دەقێکی پەسەند دادەنرێت و بە پێچەوانەشەوە ڕاستە. لە لایەکی تریشەوە پیادەکردنی ئەو پێوەرانە بەسەر دەقدا، ئەوەمان بۆ ڕوندەکاتەوە، کە تا چەند ئەو دەقە توانیویەتی بە شێوەیەکی تەندروست مامەڵە لەگەڵ ئامرازە زمانییەکاندا بکات.

4.گرنگی دیاریکردنی پێوەرەکانی دەق لەسەر دەق لەوەدایە، کە دەتوانرێت بۆ وتنەوەی زمان سودی لێوەربگیرێت، هەروەها بۆ ئەو کەسانەی کە زمانی کوردی زمانی دووەمیانە.

5.هەرچەندە ئەم زانستە زیاتر ئەرکی پەسنکردن (وەسفکردن) بەجێدەگەیەنێت وەك لە بڕیار و ڕەخنە، بەڵام لە ئەنجامی جێبەجێکردنی هەندێك لە پێوەرەکانی زانستی دەق لە ڕۆمانی (هەرەکانی دانیال)ی بەختیار عەلی، ئەوەمان بۆ ڕونبووەوە، کە نوسەر لە زۆربەی شوێنەکاندا بەسەرکەوتویی مامەڵەی لەگەڵ ئەو پێوەرانەدا کردوە، وەك[1- ڕێکخستن/ ا- ڕێکخستنی ڕێزمانی: بۆگەڕانەوە، گۆڕینەوە، سڕینەوە، لێکدان)، ب- ڕێکخستنی فەرهەنگی: هاوڕێیەتی زمانی. 2- گونجان. 3- مەبەستی دەق. 4- دەقئاوێزان].تەنها لە چەند شوێنێکی کەمدا نەبێت، کە لەنگی لە مامەڵەکردنی لەگەڵ ئەو پێوەرەدا دەبینرێت، ئەویش (ب- ڕێکخستنی فەرهەنگی: دوبارەکردنەوە)یە.

سەرچاوەکان

1. بەختیار عەلی (2015)، ڕۆمانی هەورەکانی دانیال، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەندێشە، سلێمانی.
2. عەبدولواحید موشیر دزەیی (2014)، پراگماتیکی دەق و گوتار، هەولێر.
3. ابو غزالة (1992)، مدخل الى علم اللغة النص، بيروت.
4. جرهارد هلبش (2007)، تطور علم اللغة منذ 1970م، ت/ أ.د. سعيد حسن بحيري، طبعة الاولى، مكتبة زهراء الشرق، القاهرة ـ مصر.
5. حمودي سعيد (2008)، الانسجام والاتساق النصي ـ المفهوم والاشكال، جامعة بالمسيلة، الجزائر.
6. روبرت دى بوجراند (1998)، النص والخطاب والاجراء، ترجمة/ د. تمام حسان، عالم الكتب، القاهرة.
7. صلاح فضل (1992)، بلاغة الاخطاب وعلم النص، عالم المعرفة، الكويت.
8. صبحي ابراهيم الفقي (2000)، علم اللغة النصي بين النظرية والتطبيق، طباعة دار قباء، القاهرة.
9. شريف الجرجاني (2004)، التعريفات، دار الفضيلة، القاهرة.
10. فولفجانج هاينه من و ديتر فيهفيجر (1999)، مدخل الى علم اللغة النصي، ت/ د. فالح بن شبيب العجمي، مطابع جامعة الملك سعود، الرياض.
11. محمد الاخضر (2015)، مدخل الى علم اللغة نص ومجالاتة تطبيقية، الدار العربية، الجزائر.
12. محمد خطابي (1991)، لسانيات النص، المركز الثقافي العربي، بيروت.
13. هاتف البرهي (2013)، معاير علم نص مقاربة النسقية، كلية التربوية مفتوحة، جامعة القادسية، العراق.
14. David crystal (1987), The Cambridge Encyclopedia of Language, Cambridge University.
15. David crystal (1993), A Dictionary of Linguistics and phonetics, Blackwell.
16. Halliday and R. Hassan (1976),Cohesion in English, Longman, London.
17. Jack C. Richards and Richard Schmidt (2002), Longman dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics, Third edition.
18. MrninerJorgense (2002), Discourse Analysis - Theory and method.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/2.1.13